

**BERDAQ POEZIYASINIŇ TEKSTOLOGICALIY EVOLYUCIYASI: QOLJAZBA  
DÁSTÚRINEN ZAMANAĖÓY BASPALARĖA SHEKEM.**

**Erimbetova Dिल्фуза Qalievna**

Berdaq atındağı qaraqalpaq mámleketlik universiteti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18328535>

**Annotaciya.** Maqalada Berdaq miyraslarınıń awızeki dástúrden ilimiy baspa dárejesine shekemgi tekstologiyalıq rawajlanıw jolı izertlenedi. 1903-jılǵı dáslepki jazbalardan baslap, XX ásirdeń ortalarına shekemgi ekspediciyalar hám N. Dawqaraev, I. Saǵıtov sıyaqlı alımlardıń shayır shıǵarmalarınıń túp-nusqasın anıqlawdaǵı miynetleri analiz etiledi. Shayırdıń shıǵarmaların jıynaw, analizlew hám jáhán tillerine awdarıw basqışları arxivlik faktler tiykarında dálillenedi.

**Tayanış sózler:** Berdaqtanıw, tekstologiya, túp-nusqa, arxiv derekleri, ilimiy ekspediciya, qoljazba, sistemalaştırıw.

**Аннотация.** В статье исследуется процесс текстологической эволюции наследия Бердаха — от устной традиции до этапа формирования академических изданий.

Анализируются научные изыскания в период с первых записей 1903 года до масштабных экспедиций середины XX века, а также фундаментальный вклад учёных Н. Давкараева и И. Сагитова в восстановление канонического текста поэта. На основе архивных материалов аргументированно рассматриваются основные этапы собирания, критического анализа и перевода произведений Бердаха на языки мира.

**Ключевые слова:** Бердаховедение, текстология, канонический текст, архивные источники, научная экспедиция, рукопись, систематизация.

**Abstract.** The article explores the process of textological evolution of Berdakh's literary heritage, tracing its journey from oral tradition to standardized scholarly editions. Based on archival data, the study analyzes the stages of collecting and systematizing the poet's works, beginning with the initial records of 1903 and continuing through the scientific expeditions of the mid-20th century. Special emphasis is placed on the fundamental contributions of scholars such as N. Davkaraev and I. Sagitov in establishing the canonical text of the author. Through the prism of historical facts, the paper provides a well-reasoned examination of the textual analysis and the translation of Berdakh's poetry into world languages.

**Keywords:** Berdakhology, textology, canonical text, archival sources, scientific expedition, manuscript, systematization, literary translation.

Berdaq shayırdıń tvorcestvosı revolyuciyaǵa shekemgi klassikalıq ádebiyatı tariyxı menen organikalıq baylanısta. Óytkeni XIX ásir qaraqalpaq ádebiyatınıń tariyxı haqqında gáp ketkende Berdaq shayırdıń tvorcestvosı oraylıq orında turadı jáne de ol haqqında gáp etpewde múmkin emes. Sebebi, XIX ásirdegi qaraqalpaq xalqında bir tutas xalıqlıq ádebiyattı dúziliwinde, onıń qalıplesiwinde hám rawajlanıwında óz zamanasları bolǵan Kúnxoja, Ájiniyaz hám Ótesh shayırlar menen birge miyneti sińgen, bir siyasiy baǵıtta, bir ádebiy kózqarasta bolǵan adam.

Berdaq shayıır ózine shekemgi ádebiyattıń barlıq mádeniy miyrasların aktiv ózlestirgen, óz dáwiriniń ádebiyatı xarakteri boyınsha xalıqlıq, demokratiyalıq, gumanistlik jazba ádebiyat bolıp qalıplesiwinde kóp miyneti sińgen shayıır. Ol 70 jıldan aslam ómiriniń ishinde qaraqalpaq

ádebiyatı ġáziynesin kóp ġana teńi-tayı joq ájayıp lirikalıq hám epikalıq shıǵarmalar menen bayıttı. Berdaq shayırdıń barlıq tvorchestvosı XIX ásirde qaraqalpaq xalqınıń ómir shejiresi bolıp qaldı. Xalıqshılıq, demokratiyalıq ideyalar menen suwǵarılǵan óz shıǵarmalarınń tematikasınıń keńligi, mazmunınıń tereńligi, formasınıń sulıwlıǵı, jaǵınan Berdaq óz zamanındaǵı shayırlardıń arasında kórnekli orın aladı.

Berdaqtıń tvorchestvosı miynetkesh xalıqtı qızǵın súyiwshilik hám eksplwatatorlardı qattı jek kóriwshilik penen suwǵarılǵan. Berdaqtıń shıǵarmalarında patriotizm hám xalıqshılıq ideyası, xalıqtıń azat, baxıtlı turmısqa jetisiw tilegi ayqın kórinedi.

Barlıq ezilgen, japa shekken adam balasın tereń súyiw hám oǵan shın janı ashıw, adamǵa ullı muhabbat sezimi menen qaraw jaǵınan Berdaq óz zamanındaǵı ullı gumanistler qatarında turadı hám óz shıǵarmalarınń demokratiyalıq, gumanistlik sıpatları menen qaraqalpaq ádebiyatınıń tariyxında ayırıqsha orın iyeleydi. Berdaq shayır tvorchestvosın jıynaw, basıp shıǵarıw máseleleri tek ullı Oktyabr revolyuciyasınan keyin ġana qolǵa alındı. Berdaq shayır tvorchestvosın jıynaw hám socialistlik mádeniyat qurıw isine jumsaw ulıwma Qaraqalpaqstanda revolyuciyaǵa shekemgi mádeniy miyraslardı jıynaw hám izertlew tariyxı menen organikalıq baylanısta.[1]

Sebebi, Berdaq shayırdıń tvorchestvosı elimizdegi sovet ovlastı ornaǵannan keyingi partiyamız benen húkimetimizdiń ótkendege qaraqalpaq xalqınıń mádeniy miyrasların jıynap onı socialistlik mádeniyat qurıw isine jumsawda tabılǵan pútin bir xalıqtıń milliy ruwxıy baylıǵı bolıp tanılǵan mádeniy miyras. Sonıń ushında onıń tvorchestvosın ótkendege xalıqlıq mádeniyattıń, sońǵı dáwirdege izertleniw tariyxınan bólip alıp qarawǵa bolmaydı. Revolyuciyaǵa shekemgi mádeniy miyrastı úyreniw hám onı sistemalastırıw, onı socialistlik mádeniyat qurıw isine jumsaw, ótkendege hám házirgi dáwirdege mádeniyattı bir-birine baylanıstırıw máseleleri ádebiyat hám mádeniyat xızmetkerlerinen úlken bir juwapgershilikti talap etetuǵın edi. Óytkeni, ótkendege mádeniy miyrasqa kózqaras haqıyqıy partiyalıq kózqaras edi. 1940-jılı Qaraqalpaqstan ASSR inıń Til hám ádebiyat ilim izertlew institutı tayarlaǵan “Qaraqalpaq xalıq tvorchestnosı” degen toplamda Berdaqtıń “Shejire”, “Ernazar biy”, “Aqmaq patsha” poemaları hám birqansha lirikalıq qosıqları basılıp shıqtı.[2]

B.I.Leninniń kórsetiwi boyınsha “Proletariat mádeniyatı adamzattıń kapitalistlik jámiyettin, chinovniklik jámiyettin eziwinde jasaǵan waqıtlardaǵı bilim xorlarınń nızamlı rawajlanıwı bolıwı tiyis”-dep kórsetken edi. Qaraqalpaqstanda mádeniy miyraslardı el ishinen tańlap jıynawda hám ol haqqında ilimiy pikirler júritiwde rus ilimpazlarınń teńi tayı joq róli boldı.

Mısalı, olar bul máselede Qaraqalpaqstanǵa 1920-30-jıllarda úlken praktikalıq járdem kórsetti. Qaraqalpaq folklorınıń hám klassikalıq ádebiyat materiallarınıń jıynalıwında erte waqıtlardan shólkemlestirilgen ekspediciyalar arqalı ġana revolyuciyaǵa shekemgi klassikalıq ádebiyat hám folklorlıq bay material úlğileri qayta jıynaldı, qayta tiklendi. Usı dáslepki ilimiy ekspediciya dáwirlerinde birinshi qaraqalpaq ádebiyatshıları ósip jetilisti. Ilimiy izertlew máselelerinde de dáslepki tájiriybelerdi biziń bolajaq ilimpazlarımız usı ekspediciya dáwirlerinde aldı. Bunday ekspediciyalar Qaraqalpaqstan territoriyasında birinshi ret 1926-jılı shólkemlestirildi.

Ekspediciya dáwirlerinde ádebiy folklorlıq materiallardıń elden kóplep tabılıwı burında shıǵarmaları baspa júzin kórmegen Kúnxoja, Ájiniyaz, Berdaq, Ótesh usaǵan iri-iri shayırlardıń jekke toplamaların baspaǵa tayarlaw ideyaların júzege keltirdi.

Sonın sebebinen bulardıń ishinde eń birinshi etip 1940-jıllardan baslap Berdaq shayırdıń qosıqlar jıynaǵın shıǵarıwǵa aktiv kirisildi.

Bul ilimiy kompleksli ekspediciyalar dáwirlerinde rus ilimpazlarınan tısqarı Qaraqalpaqstannıń keleshektegi jas ilimpazları da qatnastı. Ásirese, ekspediciya dáwirlerinde folklorlıq hám klassikalıq ádebiyat materialların jazıp alıwǵa rus ilimpazlarına járdemlesiwge, tájiriybeler úyreniwge turaqlı birge júrgen adamlar Qallı Ayımbetov, ádebiyatshı Orınbek Kojurov, jazıwshı Asan Begimovlar boldı.

Ásirese, Qaraqalpaqstannıń 1931-jılı birinshi ilim izertlew institutınıń ashılıwı Qaraqalpaqstanda ilimiy teoriyalıq pikirlerdiń jámleniwinde rawajlanıwında ayrıqsha ról atqardı.

1941-45-jıllarǵı Ullı Watandarlıq urıs bul ilimiy islerdi biraz úziliske túsirdi. Al, urıstan keyin bul folklorlıq hám klassikalıq ádebiyat materialların jıynaw qayta qolǵa alındı. 1949-jılı birinshi ret kóp adam sostavında xalıq shayırlarınan Abbas, Sadıq, Ram shayırlardıń da qatnasıwı menen Qaraqalpaqstannıń Qońırat, Moynaq, Shımbay, Taxtakópir rayonlarınan terretoriyalarına tek Berdaq shayırdıń tvorchestvosın jıynaw boyınsha ekspediciya shólkemlestirildi.

Ekspediciyanıń tiykargı maqseti shayırdıń jańadan bar bolsa qosıq-poemaların jazıp alıw, burında bar qosıqlarınıń avtorlıǵın anıqlaw, ómirine tiyisli materiallar jıynawdan ibarat boldı. Bul saparı haqıyqattan da Berdaq shayırdıń ómirine hám tvorchestvosına baylanıslı materiallar hámme waqıtlardaǵı kóp jıynaldı. 1950-jılı arnawlı Berdaq shayırdıń tvorchestvosı boyınsha Qaraqalpaqstannıń arqa rayonlarına taǵı ekspediciya shólkemlestirildi. Usı 1920-jıllardan baslap shólkemlestirilgen ilimiy ekspediciyalar revolyuciyaǵa shekemgi qaraqalpaq klassik ádebiyatındaǵı hár bir shayırdıń jekke tvorchestvolıq ómir kartinasın qayta tikledi hám olardıń óshpes mádeniy miyrasların socialistlik qurılıs isine jumsawǵa múmkinshilikler tuwǵızdı.

Xalqımızdıń ómirdegi bul ilimiy ájayıp tariyxıy process XIX ásir qaraqalpaq xalıq shayı, xalıq baqsısı Berdaq shayı, tvorchestvosınıń sistemalasıwına alıp keldi. Solay etip, Berdaq shayırdıń shıǵarmalarınan kóbisi 1930-jıllardaǵı ekspediciya dáwirlerinde jazıp alındı.

1950-jıllardan házirge shekem Berdaq shayırdıń tvorchestvosın jıynawǵa baǵıshlangan ekspediciyalar bir neshe mártebe shólkemlestirildi. Berdaq shayı, shıǵarmalarınan baspa sózge daǵazalanıwı bul Ullı Oktyabr socialistlik revolyuciyasınıń tikkeley jemisi boldı. Oktyabr revolyuciyasına shekem Berdaq shayı shıǵarmaları baspa sóz betine shıqqan joq. Tekte, Peterburg universitetiniń studenti I.Belyaev Qońırat bolǵanda “Shejire” niń bir bólimin jazıp aladı.[3]

1920-jıllardıń ortalarınan baslap Qaraqalpaqstanda payda bolǵan miliy baspa sóz bul mádeniy revolyuciyanıń biziń jerimizdegi bir kórinisi ǵana emes, ol xalıqtıń ómir boyına jazba mádeniyat dep ańsaǵan ármanlarınan tariyxta birinshi mártebe iske asıwı da boldı. Solay etip, Berdaq shayı, tvorchestvosınıń baspa sózge járiyalanıwınıń ózi qaraqalpaq xalqındaǵı milliy baspa sózdiń tuwılıw tariyxı menen baylanıslı process edi. Qaraqalpaqstanda 1924-jıldan baslap payda bolǵan birinshi milliy baspa sóz- birinshi gazeta “Birinshi adım”, “Erkin qaraqalpaq”, “Miyetkesh qaraqalpaq”, “Qızıl Qaraqalpaqstan”, soń atalı jazıwshı Seyfulǵabit Májitov tárepinen jazılǵan hám bastırılıp shıǵarılǵan 1925-jılǵı birinshi “Álipbe”, “Egedeler sawatı”, “Oqıw kitapları” jáne “ Qızıl muǵallım” qol jazba jurnalı, 30-jıllardan baslap mádeniy miyraslar baspa sózde daǵazalaw baslandı. Ásirese, revolyuciyaǵa shekemgi qaraqalpaq klassik ádebiyatınıń eń iri wákilleriniń biri Berdaq Ğarǵabay ulınıń tvorchestvosına ayrıqsha dıqqat bólinde.

Óytkeni, shayırdın qosıqların hám dástanların baspa sózde daǵazalamay turıp, onıń tvorchestvolıq jetiskenliklerin kópshilik xalıq massasına jetkeriw, sonday-aq, Berdaq shayırdın shıǵarmaların rus tiline hám basqa da tuwısqan xalıqlar tillerine awdarıw hám ol tuwralı ilimiy pikirler júrgiziw múmkin emes edi. Berdaq shayırdıń ózi tuwılıp ósken watanında 1930-jıllardan baslap shayırdın kórkemlik dúnyası xalıq awzınan qádirlep jıynalıp baspa sózde daǵazalanadı hám izertlew jumısları belsendi dárejede qolǵa alınadı.[4]

Shayırdın shıǵarmaların basıp shıǵarıw máselesine Qaraqalpaqstan jazıwshılar soyuzınıń 1934-jılǵı I Syezdi hám 1939-jılǵı II syezdleri úlken tariyxıy ról atqardı. Óytkeni, Qaraqalpaqstanda syezdlerdi ótkeriwge baylanıslı Qaraqalpaqstan jazıwshılar soyuzı 1932-jıldan baslap 1939-jılǵa shekem Qaraqalpaqstannıń arqa hám qubla rayonlarında bir neshshe mártebe jergilikli xalıq talantları menen keńes ótkerdi. Jekke sóylesiwler júrgizdi. Onda revolyuciyaǵa shekemgi xalıq mádeniyatın hám iskustvosın jıynaw hám basıp shıǵarıw jáne de onı Qaraqalpaqstanda socialistlik qurılıs isine paydalanıw házirgi bar xalıq talantların qaraqalpaqstan jazıwshılar soyuzınıń átirapına shólkemlestiriw usáǵan actual máselelerdi is júzinde qollandı. Onıń ústine Berdaq shayırdın ólgenine 40 jıl tolıw kúnin belgilep ótkeriw ushın Qaraqalpaqstan jazıwshılar soyuzı menen birlikte Qaraqalpaqstan ilim izertlew institutı tayarlıqqa kiristi.

“Qaraqalpaqstan ádebiyatı hám iskustvosı” jurnalınıń N=6 sanınan baslap Berdaq shayırdın “Dáwrán”, “Kim aytar”, “Oylanba”, hám “Aqmaq patsha” dástanınan úzindi járiyalandı.

1940-jılı Qaraqalpaqstan ilim izertlew institutınıń til hám ádebiyat sektorınıń ilimiy xızmetkeri O.Kojurovtıń tayarlawında Berdaq shayırdın ólgen kúniń 40 jıl tolıwına baylanıslı tek Berdaq shayırdın tvorchestvosına arnalǵan “Qaraqalpaq awız ádebiyatınıń túrleri” atlı eki kitapsha baspadan shıqtı. 1929-jıldan baslap 1940-jılǵa shekemgi aralıqtaǵı ekspediciya dáwirinde Berdaq shayırdın tvorchestvosı menen rayon, kolxozdaǵı qızıqqan jekke adamlardıń jıynaǵan materialları bul eki kitapshadan orın aldı. Bul Berdaq shayırdın tvorchestvosınıń birinshi ret keń túrde járiyalanıwı boldı. Usı kitapsha arqalı Ullı Oktayabr socialistlik revolyuciyasınan keyingi Berdaq shayırdıń Ğarǵabay ulı Qaraqalpaq sovet oqıwshılarınıń kóz aldında birinshi ret keń túrde tanıs boldı. 1940-jılı Qaraqalpaq tili hám ádebiyatı ilim izertlew institutı hám Qaraqalpaqstan jazıwshılar soyuzı tárepinen “Qaraqalpaq xalıq tvorchestvosı” atlı úlken kitap járiyalandı. Kitapta onı dúziwshiler tárepinen eskertiwler jasalmasa da bunı qaraqalpaq ádebiyatı boyınsha birinshi Antologiya dep esaplawǵa turarlıq edi.

Óytkeni, kitapta qaraqalpaq awızeki xalıq tvorchestvosı hám klassikalıq ádebiyattan baslap házirgi zaman sovet ádebiyatı wákilleriniń de shıǵarmaları kirgizilgen edi. Kitaptıń alǵı sózinde (alǵı sóz Qállı Ayımbetovtiki) “ Bul kitapqa 1929-jıldan bergi qaraqalpaq turmısın úyreniw, izertlew, ádebiyattıń jıynaw ekspediciyasınıń jıynaǵan hám burınǵı kompleksli ilim izertlew institutı tárepinen jıynalǵan materiallar kiredi. Qaraqalpaq til hám ádebiyat ilim izertlew institutınıń shólkemleskennen beri Xojaniyazov Shámshet, Máwlenov Sádırbay,

Tájimuratov Xojamurat joldaslardıń jıynaǵan materialları menen 1939-jılǵı may, iyul, aylarında ilim izertlew institutınıń shólkemlestirgen ekspediciyalarınıń jıynaǵan materialları hám basqa da ádebiyat xızmetlerleriniń jıynaǵan materialları bar” ekenligi haqqında maǵlumatlar menen tanıstıradı. Bul pikir álbette biziń kóz aldımızǵa Berdaq shayırdın tvorchestvosınıń jıynalıw tariyxın, jáne de revolyuciyaǵa shekemgi barlıq qaraqalpaq ádebiyatınıń materiallarınıń jıynalıw hám sistemalastırıw dáwirleri ekenligin de eskertedi.

Durısında da 1930-jılları tek Berdaq shayırdın tvorchestvosında ğana emes, ulıwma qaraqalpaq ádebiyatınıń barlıq dáwirleri boyınsha da xronologiyalıq tártiptiń qollanılğan, izertlengen hám úyrenilip atırğan dáwirleri boldı.

Usı “Qaraqalpaq xalıq tvorchestvosı” atlı kitapta Berdaq shayırdın tvorchestvosına keń orın berilgen. “Qaraqalpaq xalıq tvorchestvosında” shayırdın kóp ğana lirikalıq shıǵarmalarınan tısqarı eń iri dóretpelerinen “Ernazar biy”, “Shejire”, “Xorezm” hám “Aqmaq patsha”, dástanları kirgizilgen. 1941-jılı Qaraqalpaqstan til hám ádebiyat ilim izertlew institute tárepinen baspaǵa tayarlanǵan Berdaq shayırdın birinshi ret tolıq shıǵarmalar jıynaǵı baspadan shıqtı. Kitaptıń alǵı sózi “Berdaq qaraqalpaq ádebiyatınıń klassigi” degen temada A.Shamuratov hám A. Begimovlar tárepinen jazılıp, shayır tvorchestvosına bir qansha jaqsı ekskurciya jasaǵan. Kitapta geypara sózlerge keń túsiniq berilgen. Onda úlken shıǵarmalarınan “Shejire”, “Xorezm”, “Amangeldi”, “Ernazar biy”, hám “Aqmaq patsha” dástanları tolıq berilgen.

1950-jılı Ózbekstan ilimler Akademiyasınıń ekonomika hám mádeniyat ilim izertlew institutı Berdaq shayır Ğarǵabay ulınıń tańlamalı shıǵarmaların tolıq jıynaǵın basıp shıǵardı.

Berdag shayırdın bul jılǵı baspadan shıqqan kitabı ótkendegi baspada járiyalanǵandaǵıdan ayırmashılıǵı sońǵı on jılǵı jańadan tabılǵan shıǵarmaları “Bizge”, “Ballarım”, “Dilbarım”, “Qashan ráhatlanadursañ”, eń úlken shıǵarmalarınan “Zulım patsha”, jáne “Erkebay” dástanı hám.t.b.lar shayırdın ómirine baylanıslı jańalıqlar jáne buringi baspalarındaǵı ketken qáte-kemshilikleri dúzetilip tekstlerinde kóp tolıqlıq, anıqlawlar kirgizildi. Shayırdın bul jılǵı “Tańlamalı shıǵarmaların tolıq jıynaǵın” shıǵartıwǵa respublikamızdın intelligenciyasınıń kópshilik qatamları qatnasqan. Bul kitap respublikamızdın shayırdın ólgenine 50 jıl tolıw kúnin belgilewge arnalǵan úlken sawǵa boldı.

Berdag shayırdın bul ólgenine 50 jıl tolıwına arnalıp shıǵarılǵan “tańlawlı shıǵarmaların tolıq jıynaǵı” instituttıń ilimiy xızmetkerleri, tiykarınan shayırdın toplamın baspaǵa tayarlawshı I.Saǵıtov “Qaraqalpaq xalqınıń ullı demokrat shayırı” degen at penen keń mazmundaǵı kiris sózi menen ashılǵan. 1957-jılı respublikamız shayırdın tuwılǵanına 130 jıl tolıw kúnin keńnen belgileydi. Ilimiy jámiyetshilik Berdaq shayır XIX ásirdegi qaraqalpaq ádebiyatınıń klassigi, onıń tvorchestvosı óz dáwirindegi klassıq gúrestiń quralı bolǵan ádebiy shıǵarmalar dep onı

XIX ásirdegi jámiyetlik tariyxtıń bólinbes bir bólegi, óz dáwirindegi jámiyetlik sananıń bir bólimi dep esaplap, shayır tvorchestvosına tilshi, ádebiyatshı, tariyxshı, pedagoglardın hám filosoflardın dıqqatları oǵan kóp awdarıladı.[5]

1939-jılı “Литература и Искусство узбекистана” degen jurnaldın sentyabr-oktyabr aylarında shıqqan N=5 sanında A. Volkovtıń awdarmasında Berdaq shayırdın “Salıq”, “Kelin”, “Maǵan kerek”, “Ketken keler me?”, degen shıǵarmaların rus tilinde bastırıp shıǵardı. 1940-jılı “Литература и искусство Узбекистана” jurnalınıń úshinshi kitabında taǵı A. Volkovtıń awdarmasında rus tilinde shayırdın “Jaz keler me” degen bir ğana bir ğana shıǵarması basılıp shıqtı. Bul saparı basılıp shıqqan “Jaz keler me” shıǵarmasınıń keynine Berdaqı XIX ásirdegi “qaraqalpaq klassik shayırı” dep eskertiw bergen. Bunnan keyin 1940-jılı dilmashlar A. Volkov, V. Strelchenko, S. Vassin, Mix.Vikodorovalar Berdaq shayırdın “Balam”, “Kelin”, “Oylanba”, “Jaz keler me”, “Salıq”, “Maǵan kerek”, “Kórinbes” qosıqların rus tiline awdardı. Berdaq shayırdın bul rus tiline awdarılǵan lirikalıq shıǵarmaları 1940-jılı “Возрожденный народ” degen kitapta basılıp shıqtı.

1900-jildan berli qaraqalpaq jeri menen tanis bolǵan Sankt-Peterburg universitetiniń student I.A. Belyayev 1903-jılǵı sońǵı kelgeninde Orta Aziya hám Shıǵıs Aziyanı izertlew boyınsha rus komiteti Sirdárya oblastınıń Ámiwdárya bóliminde sonda Nókiste, Shımbayda hám

Qońıratı turıwshı kóshpeli túrk xalıqlarınıń yaǵnıy qarqalpaqlardıń tilin izertlew ushın jiberiledi. Belyayev Nókis awılınan 1903-jılı sawatsız bir qaraqalpaqstan “Shejireni” jazıp aldım dep eskertedi. Usı 1903-jılı I.A. Belyayev jazıp alıp hám soń 1917-jılı bastırıp shıǵarǵan Qaraqalpaqlardıń “Shejiresin” N. Dawqaraev Berdaq shayırdıń “Shejiresi” dep tastıyıqlay kelip onda Shıńǵısxannıń tuwılıwın táriyipleuǵın bólimi joq. Qalǵan jerleri Berdaqtıń “Shejiresinen” heshqanday ayırması joq-dep kórsetedi. N. Dawqaraevtıń miynetlerinde I.A. Belyayev Berdaqtıń “Shejiresin” 1913-jılı Qońıratı jazıp aldı” -dese I. Saǵitovta “ Berdaqtıń tvorchestvosı” atlı monografiyalıq miynetinde I.A. Belyayev Berdaqtıń “Shejiresin” 1913-jılı jazıp alıp 1916-jılı bastırıp shıǵardı”-dep kórsetedi. N. Dawqaraev 1939-jılı Ózbekstan jazıwshılar soyuzınıń ekinshi syezdinde qaraqalpaq jazıwshılarınıń atınan “Каракалпакская литература на подъеме” degen temada doklad jasadı.

Soń N. Dawqaraev tárepinen “Поэзия Советская Каракалпакия”, “Каракалпакская поэзия” degen maqalalar járiyalandı. Bul 30-jıllardaǵı Berdaq shayıır tvorchestvosına birinshi xarakteristika bergen ilimiy miynetlerden bolıp esaplanadı.

30-jıllardıń aqırlarınan baslap ulıwma ilimiy jámiyetlik Berdaq shayıır haqqında gáp ete basladı. Usı jılları “Berdaqtıń qosıqları” atlı maqala jarıqqa shıqtı. 1939-jılı Qaraqalpaqstan til hám ádebiyat ilim izertlew xızmetlerkeri Q. Ayımbetov hám O. Kojurovlar tárepinen “Qaraqalpaq ádebiyatınıń túrleri” atlı miynetleri járiyalandı. Usı maqalada Berdaq shayırdıń tvorchestvosı haqqında jaqsı dáslepki pikirler beriledi. Berdaq shayırdıń shıǵarmaları ol dáwirde bastırılıp qalǵanlıǵı menen soń 40-50-jıllarda bári bir qayta tiklener edi. Sonda da onıń óz waqtında tvorchestvosınıń bahalıǵın ashıw 30-jıllarda ilimdeǵı aktual máselelerdiń biri bolıp turdı.

Usı máselede 30-jıllardaǵı ádebiyattanıw iliminde N. Dawqaraevtıń teńi-tayı joq xızmeti boldı. Bul 30-jıllardaǵı barlıq qaraqalpaq ádebiyatı menen birlikte Berdaq shayırdıń tvorchestvosın qorǵap qalıwı onı 30-jıllardıń ishinde-aq XIX ásirdeǵı qaraqalpaq poeziyasınıń klassıǵı etip tanıttı.

Bul jıllardaǵı N. Dawqaraevtıń Berdaq shayıır haqqındaǵı ilimiy pikirleri “Berdaq qaraqalpaq xalqınıń revolyuciyaǵa shekemgi dáwirdeǵı xalıq shayıır, ol xalıqtıń muńın muńlaǵan, jırın jırlaǵan, ústem klasslarǵa qarsı gúresken, xan, biy baylardıń eziwine qarsı gúresken. Onıń qosıqları óz dáwirinde revolyuciyalıq jańǵırıqtay boldı” dep kórsetedi.

Ásirese ilimpazdıń Berdaq shayırdıń “Aydos biy” haqqındaǵı pikirleri eleǵe shekem qunlılıǵın joǵaltqan emes. Ásirese, sol jıllardıń ishinde N. Dawqaraevtıń Berdaq shayıır, Kúnxoja, Ájiniyazlar qaraqalpaq poeziyasınıń tiykarın salıwshılar”-degen ilimiy juwmaq jasaǵan ilimpazdıń bul jıllardaǵı Berdaq shayıır haqqındaǵı dáslepki pikirleri arqalı 1950-jıllardaǵı shayıır tuwralı ilimiy oylarınıń yadrosın salǵan edi. O. Kojurovtıń “Berdaq”, M. Dáribaevtıń “ Berdaqtıń qosıqları haqqında”, Mamraevtıń “Berdaqtıń shıǵarmalarındaǵı demokratiyalıq ideyalar” usaǵan miynetlerdi kórsetiw múmkin. 1943-jılı ilimpaz I.T. Saǵitovtıń “Berdaq ullı patriot shayıır”, hátte rus tilinde S. Bassinniń “Berdaq-shayıır-великий поэт патриот” degen broshyuraları shıqtı. 1946-jılı N. Dawqaraevtıń filologiya ilimleri boyınsha kandidatlıq dissertaciyasınıń tiykarǵı bólimi Berdaq shayırdıń shıǵarmaları quradı.

Bulardan tısqari usı jılları K. Irmanovtıń “Berdaq Ğargabaev”, S.Bekmuratovtıń “Qaraqalpaq ádebiyatınıń tariyxıy tamirları hám biziń wazıypalarımız”, B. Ismaylovtıń “Nawayı hám qaraqalpaq ádebiyatı, X. Seytovtıń “Qaraqalpaq ádebiyatınıń, mektebi Berdaqtıń aynalasında boldı”, degen, A. Begomovtıń “Berdaq qaraqalpaq ádebiyatınıń klassigi” degen maqalaları járiyalandı. 50-jıllarda Berdaq shayır haqqında dáslepki hám qunlı, ilimiy juwmaqlawshı pikir bergen N. Dawqaraevtıń “Berdaq shayır” atlı kitabı boldı. 50-jıllardıń aqırında ilimpaz I.T. Sağıtovtıń “Berdaqtıń tvorchestvosı” atlı úlken monografiyalıq kitabı baspadan shıqtı. 1974-jılı Ózbekstan Ilimler Akademiyasınıń korrespondent aǵzası filologiya ilimleriniń doktorı, professor I. T. Sağıtov 1958-jılǵı baspada shıqqan “Berdaqtıń tvorchestvosı” atlı kitabın kóp ǵana tolıqtırıwları menen, úlken ózgerisler kirgizip “Sahra búlbili” degen at penen qayta shıǵardı.

**Paydalanılǵan ádebiyatlar:**

1. Á. Paxratdinov.” Berdaq shayır tvorchestvosınıń jıynalıw, basıp
2. shıǵarıw hám izertleniw tariyxınan” 2-3-betler. Nókis. “QARAQALPAQSTAN” 1999.
3. I.Sağıtov “Berdaqtıń tvorchestvosı” 11-bet. Nókis “QARAQALPAQSTAN” 1958
4. N. Dáwqaraev “Berdaq shayır” 7-bet. Nókis. “QARAQALPAQSTAN” 1950
5. SH. Ábdinazimov “Berdaq shıǵarmalarınıń tili” 18-bet Nókis “QARAQALPAQSTAN” 2008
6. Q. Járımbetov, Q. Orazımbetov “Qaraqalpaq ádebiyatı” Nókis. “BILIM” 2006